

UOT: 82-09

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD”: MÜQƏDDİMƏ RİTUAL-FUNKSIONAL JANR KİMİ

Rüstəm Rəsulov
Filologiya elmləri doktoru, professor
Odlar Yurdu Universiteti
Bakı, Azərbaycan
kamalrustam@mail.ru
Orcid:0000-0001-5840-7258

Xülasə

Janr etnosun bədii təfəkkürünün və bədii təcrübəsinin təməl strukturlarından biridir. Hər bir janr özündə ənənənin obrazını yaşadır. Eposun “Müqəddimə”sində adresatın və müvafiq nitq janrlarının mövcudluğu onun janr funksiyasını müəyyənləşdirməyə imkan verir. “Kitabi-Dədə Qorqud” “müqəddimə” – fraqmentdən və 12 əfsanədən ibarətdir. Tədqiqatçılar bu fraqmenti eposun girişi və ya paremioloji ifadələrin, performativ nitq janrlarının toplusu kimi nəzərdən keçirməyi təklif edirlər. Bu məqalədə həmin fraqment nitq janrları nəzəriyyəsi mövqeyindən nəzərdən keçirilir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un müstəqil struktur vahidi kimi, “mətn içində mətn” kimi fərqləndirir və göstərir ki, bu fraqment “İncil nitqi” kimi, “müjdə xəbər”, “xeyir xəbər” kimi müəyyənləşdirmək olar. Bu fraqmentdə eləcə də bütün eposda müqəddəs personaj, Oğuz tayfasının ağsaqqalı Dədə Qorqud “müjdəçi” rolunu yerinə yetirir. “Kitabi-Dədə Qorqud” özündə müxtəlif nitq janrlarını (fatik, imperativ, ekspressiv) birləşdirən mürəkkəb nitq janrıdır. Azərbaycan qorqudşünaslığında “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden nəsxəsində “müqəddimə” kimi təqdim olunan fraqment əslində mətniçində mətnidir, “Kitabi-Dədə Qorqud”un ayrılmaz struktur vahididir. Dərin aforistik -didaktik mahiyyətinə, sakral mənalarına və söyləmə bütövlüyünə görə onu ayrıca semantik vahid kimi də səciyyələndirmək olar. Məqalədə belə qənaətə gəlinir ki, “Müqəddimə” müstəqil ritual-funksional janr formalarından biridir. Performativ nitq janrları dua və öymə mətnlərini xalqın ənənəvi mənəvi mədəniyyətinin komponenti və etnomədəni informasiya mənbəyi kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Açar sözlər: funksionallıq, epos, Dədə Qorqud, performativ, nitq janrı, adresat

“Книга моего Деда Коркута»: введение как ритуально –функциональный речевой жанр”

Рустам Расулов
Доктор филологических наук, профессор
Университет Оdlар Юрду
Баку, Азербайджан

Резюме

Жанр является основной структурой художественного сознания и художественного опыта этноса. В каждом жанре живет образ традиции. Существование адресата и соответствующих речевых жанров во «Введении» эпоса позволяют определить его жанровую функцию. «Книга Деда Коркута» состоит из «введения» -фрагмента и 12 сказаний. Исследователи предлагают рассматривать этот фрагмент введением к эпосу, или как свод паремииологических выражений, перформативных речевых жанров. В данной статье предпринята попытка выделить текст как самостоятельную структурную единицу «Книги Деда Коркута», как текст в тексте и показать, что этот фрагмент может быть обозначен как «евангельская речь», т.е. “müjdə xəbər”, “xeyir xəbər”. В этом фрагменте, в целом в эпосе роль евангелиста выполняет Деда Коркут, сакральный персонаж, святой аксакал огузского племени. В статье делается вывод о том, что «введения» является одной из обрядово-функциональных самостоятельных жанровых форм. Перформативные речевые жанры позволяют рассматривать молитву и хвалу как компонент традиционной духовной культуры народа и источника этнокультурной информации.

Ключевые

слова:

функциональность, эпос, Деда Коркут, перформатив, речевой жанр, адресат

"The Book of Dede Gorgud": introduction as a ritual-functional speech genre

Summary

Genre is the main structure of the artistic consciousness and artistic experience of an ethnic group. Every genre has an image of tradition. The existence of the addressee and the corresponding speech genres in the "Introduction" of the epic make it possible to determine its genre function. "The Book of Dede Gorgud" consists of an "introduction" - a fragment and 12 legends. The researchers propose to consider this fragment as an introduction to the epic, or as a set of paremiological expressions, performative speech acts. This article attempts to single out the text as an independent structural unit of the "Book of Dede Gorgud", as a text in the text and show that this fragment can be designated as "evangelical speech", i.e. "müjdə xəbər", "xeyir xəbər". In this fragment, in the epic as a whole, the role of the evangelist is performed by Dede Gorgud, a sacred character, a holy aksakal of the Oguz tribe. "Kitabi-Dədə Gorgud" is a complex speech genre that combines different speech genres (phatic, imperative, expressive). In Azerbaijani Gorgud studies, the fragment presented as "prologue" in the Dresden copy of "Kitabi-Dədə Gorgud" is actually a text within a text, an integral structural unit of "Kitabi-Dədə Gorgud". Due to its deep aphoristic-didactic nature, sacral meanings and integrity of speech, it can be characterized as a separate semantic unit. The article concludes that "Prologue" is one of the ritual-functional separate genre forms. Performative speech genres allow us to examine prayer and praise as a component of the traditional spiritual culture of the people and a source of ethnocultural information.

Key words: functionality, epic, Dede Gorgud, performative, speech genre, addressee

Aktuallıq. Eposun müqəddiməsi dərin aforistik-didaktik mahiyyətinə, sakral mənalarına və söyləmə bütövlüyünə görə ayrıca semantik vahid kimi səciyyələndirilir, çünki "Kitabi-Dədə Qorqud"un müqəddiməsində adresatın və müvafiq nitq janrlarının mövcudluğu onun janr funksiyasını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Tədqiqatçılar bu fragmenti eposun girişi və ya paremioloji ifadələrin, performativ nitq janrlarının toplusu kimi nəzərdən keçirməyi təklif edirlər. Bu baxımdan eposun müqəddiməsinin ayrıca tədqiq olunması aktuallıq kəsb edir.

Annotasiya. Orta əsrlərdə ədəbi janrların sərhədləri şəffaf və qeyri-dəqiq idi. "Kitabi-Dədə Qorqud"un müqəddiməsinin təhlili göstərir ki, həmin fragment epik dilin ritual –magik və ya performativ funksiyası ilə sıx bağlıdır. "Kitabi-Dədə Qorqud"un, M.Baxtinin nitq janrlı və eləcə də "müqəddimə"nin C.Ostinin performativlik nəzəriyyəsi aspektində öyrənilməsi araşdırmanın elmi yeniliyini şərtləndirir.

Metod. Müqayisəli tarixi təsviri və qarşılaşdırma

Giriş. "Kitabi-Dədə Qorqud" özündə müxtəlif nitq janrlarını (fatik, imperativ, ekspressiv) birləşdirən mürəkkəb nitq janrıdır. Azərbaycan qorqudşünaslığında "Kitabi-Dədə Qorqud"un Dresden nəsxəsində "müqəddimə" kimi təqdim olunan fragment əslində mətniçində mətndir, "Kitabi-Dədə Qorqud"un ayrılmaz struktur vahididir. Dərin aforistik -didaktik mahiyyətinə, sakral mənalarına və söyləmə bütövlüyünə görə onu ayrıca semantik vahid kimi də səciyyələndirmək olar.

Hər bir sistem struktur baxımdan təşkil olunmağa cəhd edir. Strukturlaşma insan şüurunun dünyanı qavrama üsullarından biridir. Janr bədii təfəkkür forması kimi, M.M.Baxtinin fikrincə, bütövlüyü imitasiya edən universumun strukturudur, yəni, formanın tamamlanması deməkdir: "Janr bədii söyləmin tipik bütövlüyüdür" [10,306].

Dədə Qorqudun soylamaları «sıralanaraq müəyyən sistemə salınmışdır. Soylamaların bu cür sıralanması anafora, sinonimlik, qafiyələnmə, alliterasiya prinsipləri ilə şərtlənmişdir [8, 6-79]. Dədə Qorqud soylamaları orta əsrlər etiket formalarından biridir, sıralanmış, səslənmiş paremioloji vahidlərdən ibarət deyimlər sistemidir, dilin ritual təcrübəsi ilə bağlı olan paremioloji bütövlükdür. İ.Həmidovun təbiri ilə desək, "söz-iş", "söz-zərbə", "gözqaytaran söz" kimi böyük bir güc yaranır. Ona görə də Dədə Qorqudun nitqlərinin "üç janrlı" (başlangıç-inkişaf-son) quruluşu da təsadüfi deyil. Görünür, bu cür quruluşun özü elə Zaman və Məkanı birləşdirən vahid, xüsusi təyinatı olan kateqoriyaya çevirən nitqin quruluş harmoniyası, ritmikası, melodiyasıdır" [6,85].

Allah-Allah diməyincə işlər onmaz.

Qadir tənri verməyincə ər bayımaz.
Əzəldən yazılmasa, qul başma qəza gəlməz.
Əcəl vədə irməyincə kimsə ölməz.
Ölən adam dirilməz, çıxan can gerü gəlməz
Bir yigidin qara tağ yumrısınca malı olsa, yağar-dərər, tələb eylər, nəsibindən
artuğun yeyə bilməz.
Ulaşuban sular taşsa, dəniz tolmaz.
Təkəbbürlük eyləyəni tənri sevməz.
Könlin yuca tutan ərde dövlət olmaz.
Yad oğulu saqlamaqla oğul olmaz, -
Böyüyəndə salur gedər, gördüm diməz.
Kül dəpəcik olmaz,
Güyəgü oğul olmaz,
Qara eşək başma uyan ursan, qatır olmaz.
Qaravaşa don geyürsən, qadın olmaz.
Yapa-yapa qarlar yağsa, yaza qalmaz
Yapağlu gögçə çəmən giizə qalmaz.
Əski pambuq bez olmaz.
Qarı düşməndə dost olmaz.
Qaraduca duymayınca yol alınmaz.
Qara polat üz qılıcı çalınmayınca qırım dönməz.
Ər malına qıymayınca adı çıqmaz.
Qız anadan görməyincə öğüt almaz.
Oğul atadan görməyincə süfrə çəkməz.
Oğul atanın yetridir, iki gözünün biridir
Dövlətlü oğul qopsa, ocağının közidir.
Oğul dəxi neyləsün, baba ölüb mal qalmasa,
Baba malından nə faidə, başda dövlət olmasa,
Dövlətsiz şərrindən Allah saqlasun, xanım, sizi! [9, 31-32].

Söyləmələrin sonunda verilən alqış-dualar isə bütövlükdə fraqmentin performativlik effektini gücləndirir. T.Hacıyev həmin bütövlüyü «ustadnamə» kimi qəbul edir: «Burada Oğuz cəmiyyətini səciyyələndirən kəlamlar var, təlim-tərbiyə məzmunlu atalar sözləri və məsəllər geniş yer tutur. İbrətli söz söylənilir, dastanın qəhrəmanlarına xeyir-dua verilir. Bunlar ustadnaməyə məxsus əlamətdir. Əslində bu dastanın adında Dədə Qorqud başlığını doğruldan ən güclü əsaslardan biri məhz bu ustadnamədir» [5,119].

Akademik İ.Həbibbəyli bu fikirlə razılaşmır, müqəddiməni “əsərin üzvi tərkib hissəsi”, “proloqu” kimi qəbul edir: ““Müqəddimə”dəki öyüdnamələr, obrazlı şəkildə ifadə olunmuş hikmətli sözlər “Dədə Qorqud kitabı”ndakı ayrı-ayrı boyların qabaqcadan nəzərə çarpdırılmış ibrətamiz dərsləri kimi səslənir... “Kitabi – Dədə Qorqud”un müqəddiməsi dastan poetikasına aid olan ustadnamədən çox, yazılı ədəbiyyatda iri həcmə malik olan roman, yaxud epopeya janrlarında yaradılmış əsərlərin proloqu funksiyasını daşıyır” [3, 143].

Müqəddimədəki soyləmələr “İncil nitqi”ni də xatırladır. Dədəm Qorqudun “qaibdən dürlü xəbərlərini “İncil nitqi” kimi, yəni müjdə xəbərlər, xeyir xəbərlər kimi şərh etmək mümkündür. Çünki “İncil”də də, “Kitabi-Dədəm Qorqud ala lisani taifeyi-oğuzan”da da xeyir xəbər yalnız aksioloji deyil, həm də estetik çalar kəsb edir. “İncil” sözü yunanca “xoş xəbər” \ “xeyir xəbər”, “müjdə” kimi mənalandırılır. “Yevangelist”- incilçi müjdə xəbər gətirən şəxsə deyilir. (Bu baxımdan hər iki fraqment arasında paralellər maraqlı doğurur). Maraqlıdır ki, “Ural-Batır” başqırd eposunun fraqmetində (4085-4095) incilçi (yevangelist) rolunda Canlı Bulaqdan su içib, ölümsüzlüyə çatmış qoca çıxış edir. Dədə Qorqud etik kateqoriyaların, mənəvi normaların yaradıcısı və bilicisi kimi təqdim olunur. “Müqəddimə”də hikmətli, saygılı kəlamlar «Dədə Qorqud soylamış», «Dədə Qorqud belə soylamış» deyimləri ilə təqdim edilir. Bu soyləmələr, saygılı, müdrik sözlər insanlar və ruhlar

arasında vasitəçi olan Dədə Qorquda aiddir. Əslində bu soylamalar miforitual təfəkkür tipinin ifadəsidir. Miforitual düşüncə tipi oğuz dünya modelinin səviyyəsini elə təşkil edir ki, nəticədə soylamalar «ritual etiket»ə (D.Lixaçov) çevrilir. «Emosional yaddaşın qoruyucusu və yaradıcısı olduğundan özündə əcdad ruhunu daşıyan atalar sözlərinin Dədə Qorquda aid edilməsi də bu üzdəndir» [1,38]. Bu aforistik-didaktik bilgilərin və deyimlərin Dədə Qorquda şamil edilməsi müdrik qocaya, əcdad ruhuna bağlılığı ənənəvi türk toplumu üçün səciyyəvi haldır. Ənənəvi, arxaik mədəniyyətlərdə bu tipli mətnlər adətən nüfuzlu şəxslərə və toplumlara istinadən danışılır..

Y.S.Novik qeyd edir ki, Yenisey xalqlarının fəlsəfi, hüquqi normaları və məişət qaydaları ket şamanı Dohun adı ilə bağlanır yeniseylilər arasında dolaşan hekayət-nəğmələr bu sözlərlə bitir: «toy Doh laskansiha!» - «Doh belə demiş (söyləmiş)!», hətta lətifələr də «Doh belə deyirdi» ifadəsi ilə tamamlanır [2, 272].

«Dədə Qorqut soylamış, görəlim, xanın, nə soylamış:
Getdikdə yerin otlaqların keyik bilür.
Kənəz yerlər çəmənlərin qulan bilür.
Ayrı-ayrı yollar izin dəvə bilür.
Yedi dərə qoxuların dilkü bilür.
Dinlə kərvan keçdiyin turğay bilür.
Oğul kimdən olduğın anna bilür.
Ərin ağzın yeynisin at bilür.
Ağır yüklər zəhmin qatır bilür.
Qafil başın ağrım beyni bilür.
Qolça qopuz götürüb eldən-elə, bəgdən-bəgə ozan gəzər.
Ər comərdin, ər nakəsin ozan bilür.
El-evünündə çalub-ayıdan ozan olsun!
Azıb gələn qəzayı tənri saysın, xanım, hey!» [9, 32].

Bu tipli təkrarlara – imperativlərə “Qazılıq qoca oğlu Yegnək boyu”nda rast gəlirik. Yegnək yuxusunu bəylərə danışandan sonra didaktik - paremioloji bütövlüyə keçir. Oğuz etosu yalnız nüfuzlu sözə inanır və tapınırdı, Oğuzda hər şey nüfuzlu sözə tabedir. «Söz isə artıq bu qəhrəmanlar üçün müqəddəs bir dəyərlidir» [6, 34].

«Kəsə-kəsə yeməgə yəxni yaxşı.
Kəsər gündə sərçəşmə yügrək yaxşı.
Daim gəldüğündə tursa, dövlət yaxşı.
Bildüğün unutmasa, əql yaxşı.
Qırımından dönməsə-qaçmasa, ərlik yaxşı» [9,96]

Buradakı deyimlər didaktik funksiyadan başqa, proqnostik sınımlar kimi, aforistik deyimlər də hadisələrin inkişafını öncədən bildirir. Aforistik deyimlər Dədə Qorqudun müdriklik enerjisi ilə yüklənmiş etnik davranış stereotipləri və etik-fəlsəfi normalardır, nüfuzlu sözləridir. Aşağıdakı soylama parçası xanın ünvanına dua ilə tamamlanır. Dədə Qorqud soylamış:

Sarb yürürkən Qazılıq ata namərd yigit yenə bilməz, binincə binməsə yeg!
Çalub – kəsər üz qılıcı müxənnətlər çalınca, çalsa, yeg!
Çala bilən yigidə oqla qılıcdan bir çomaq yeg!
Qonağı gəlməyən qara evlər yığılsa, yeg!
At yemiyən acı otlar (bitincə) bitməsə, yeg!
Adam içməyən acı sular sızınca sızmasa, yeg!
Ata adını yürütməyən xoyrad oğul ata belindən enincə enməsə, yeg!

Ana rəhminə düşüncə, toğmasa, yeg.
Ata adın yürüdəndə sövlətlü oğul yeg.

Yalan söz bu dünyada olinca, olmasa yeg!
Gerçəklərin üç otuz on yaşını toldırsa, yeg
On otuz on yaşında tolsun, hər sizə yaman gətürməsin,
Dövlətiniz payəndə olsun, xanım hey! [9,32].

Dədə Qorqud və Məhəmməd peyğəmbər (ə.s.) - iki sakral Ad “Müqəddimə” mətnində qoşa verilir, iki sakral ad bir araya gəlir: semiotik məkanda «Rəsul əleyhissalam zəmanına yağın Bayat boyundan Qorqut ata diyərlər, bir ər qopdı. Oğuzun ol kişi təmam bilicisiydi, - nə diyərsə, olurdu. Qayıbdən dürlü xəbər söyləyərdi. Həq təala anın könlinə ilham edərdi...» [9,31] (Dədə Qorqut, Qorqut Ata mifi sanki başqa bir mifə, başqa bir sakral mənaya - Məhəmməd peyğəmbərə (ə.s.) transformasiya olunur. Oğuz eposu yeni miflərin və mənaların məkanı olur. Orta əsr türk tarixi yeni miflərin yarandığı zamandır).

«Kitabi-Dədə Qorqud» üçün iki görklü adın şərəfləndirilməsi oğuz qövmünün mənəvi-ruhani həyatında iki dünyagörüşün və iki inanc obrazının mövcudluğunun bədi təzahürüdür. «Vilayət issi» Dədə Qorqud və «Adı görklü Məhəmməd» adları bir sakral düşüncə məkanında yer alır. «Vilayət issi»

Dədə Qorqudun qutsallıq keyfiyyətlərindən biridir, «Vilayət issi» bir nur-ışığı keyfiyyətidir.

Ritual nitq janrlarında (yumlarda, öymələrdə, dualarda) görklü Adların xatırlanması bütövlükdə epik soylamaya sakrallıq mahiyyəti verir. Görklü Adlar soylamaya xüsusi estetik dəyər gətirir. İslam diskursunun nitq janrları epik təhkiyəni yeni estetik çevrəyə keçirir. “Bu nitqin sanki müəyyən başlanğıcı (aforistika, ümumiləşmiş semantikalı konstruksiyalar), dini-tərif ifadələri ilə güclənən orta hissəsi (Ağız açıb ögər olsam, üstümdə Tanrı görklü..., Tanrı elmi Quran görklü...) və nəhayət, sonu-nəticəsi (Ol oğduğum yuca Tanrı dost oluban mədəd irsün, xanım, hey!) var. Bu ifadələr deyilən - deyilən nitq parçalarının hər biri struktur-funksional quruluşdan başqa, öz ritmikasma (“hey!, amin”), ritm-melodik harmoniyaya, “Lənətin mahiyyətini təşkil edən ritmə malikdir [6, 85]. Burada sakral performativliyin mahiyyəti anakolon ritorik fiquru ilə («görklü» və «yeg» sözlərinin təkrarı ilə) təsdiqlənir.

«Ağız uçub ögər olsam, üstümdə tənri görklü!
Tənri dostu, din sərvəri Məhəmməd görklü!
Məhəmmədin sağ yanında namaz qılan Əbubəkr
Siddiq görklü.
Axır səpərə başıdır, əmmə görklü.
Qılıç çaldı, din açdı şahı-mərdan Əli görklü.
Əlinin oğulları - peyğəmbər nəvalələri -
Kərbəla yazısında yazıdılar əlində şəhid oldı -
Həsənlə Hüseyin iki qardaş billə, - görklü.
Ol Qurani yazdı - düzdü.
Üləmalar ögrənincə köydi-biçdi.
Alimlər sərvəri Osman Uffan oğlu görklü.
Alçaq yerdə yapılubdur Tənri evi Məkkə görklü.
Ol Məkkəyə sağ varsa, əsən gəlsə, sidqi bütün hacı görklü» [9,32].

Bu təkrarlar, J.Delezin ifadəsi ilə desək, zamanüstü sferaya daxilolma formasıdır: “... təkrar <...> özlüyündə zamanın sinezidir – zamanın transdental sintezidir...” [11,264]. Soylamaların magik effekti “görklü” sözünün təkrarlanması ilə baş verir və semantik bütövlüyün sakral məntiqini qavramağa imkan verir.

«Görklü» epiteti isə peyğəmbərliyin özəyi və mənbəyidir. Görklü Adın gözəlliyi yalnız ozan soylamalarında və boylamalarında özünü göstərmir. Ümumiyyətlə, orta əsr müsəlman təfəkküründə «dini - Məhəmməd yolunda» axma savaşa gedən qazilərin dilində «adı görklü Məhəmməd» səlavət gətirilməsi («Adı görklü Məhəmmədə səlavət gətirdi») performativ ritual davranış aktı idi. “Görklü” adın - Allahın vəsfi - öyülməsi oğuzların inanc sistemində, miforitual düşüncəsində Varlığın transendent mənbəyinə qayıtmaq inamını və ümidini ifadə edir. Allahla

dialogunu gərəkli edir, onların ontoloji mövqeyini, oğuz insanını müəyyənləşdirir. Bu soylamalar İslam düşüncəsinin performativ təcrübəsi oğuzların islam intibahına keçidinin parlaq ifadəsidir. DədəQorqud soylamalarında “islamı ünsürlər” orta əsrlərdə oğuz insanının keçirdiyi dərin “semiotik inqilabı” bildirir. Sakral adları öymə həm də epik nitqin ritual – performativ funksiyası illə bağlıdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” mətninin prinsipial kommunikativliyini bir çox tədqiqatçılar (Anar, N.Cəfərov, R.Kamal, S.Rzasoy və b.) qeyd etmişlər. Xana müraciətlər (“Dədə Qorqud genə soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış”, “xanım, hey!”) ümumi ritual mədəniyyətin tərkib hissəsidir. Söyləyicinin xana müraciətləri əslində ritual nitq streatipləridir, orta əsrlərin etiket formalarından biridir. Müqəddimə bütövlükdə adresata (xana) ünvanlanmış canlı söhbət kimi qurulmuşdur. Mövcud mətn adresatın varlığını hiss etdirir, bütün soylamalar onun yüksək sosial mövqeyinə, dünyagörüşünə uyğun təqdim edilir. Tədqiqatçı A.Hacıyevin qənaətinə görə, “soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış” sintaktik qəlibinin tərkibində xanım” (-ım mənsubiyyət şəkilçisidir) müraciət formasının işlənməsi ehtimal etməyə əsas verir ki, hansısa bir xanın qurduğu məclisdə, daha dəqiq desək, abidənin mətnində təsvirinə ətraflı yer verilmiş el toyuna, yığıncağına bənzər möhtəşəm bir qonaqlıqda ustadbir ozanın dilindən söylənilən bu dastanlaşmış oğuz tarixi, görünür, həmin xanın göstərisi ilə saray katibi (və ya katiblər) tərəfindən qələmə alınmışdır” [4, 15].

Mətnin məzmunu və janrı auditoriyanın və adresatın obrazını da bərpa etməyə imkan verir. Y.Lotman yazır ki, auditoriya obrazı müvafiq nitq janrları əsasında yaranır [7, 160-169]. Məndən göründüyü kimi, söyləyici (katib) adresatın etik və ideoloji gözləntilərini qarşılayır, adresatın varlığını mətnin içində transformasiya edir.

Nəticə. Beləliklə, «Kitabi-Dədə Qorqud»da “Müqəddimə” adlanan fraqment mürəkkəb ritual-funksional janrdır və bir neçə sadə (ilkin) nitq janrlarından (öymə, dua, paremiya, xəbər və s.) ibarətdir. Həmin nitq janrları arxetipik oğuz insanının estetik dəyərlərini və sakral mənalarını dərk etməyə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Bəydili (Məmmədov) C. Qorqud Atanın advermə funksiyası. // Azərbaycan şifahi xalqədəbiyyatına dair tədqiqlər. X kitab. -Bakı: Səda, 2001, s.29-39.
2. Новик Е.С. Обряд о фольклор в сибирском шаманизме. Опыт сопоставления структур. М.: Наука, 1984, 304 с.
3. Həbibbəyli İ. Kitabi-Dədə Qorqud: yazılı epos və ya epepeya. –Bakı, Elm, 2020, 280 s.
4. Hacıyev A. Soylamış, xanım, görəlim, nə soylamış // “Dədə Qorqud” dərgisi, 2003. №2, s.15-19
5. Hacıyev T. Dədə Qorqud: dilimiz, düşüncəmiz. Bakı: Yeni nəşrlər Evi, Elm, 1999, 216 s.
6. Həmidov İ. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında sözün magik gücünün mifik-poetik əsasları (performativ konstruksiyaların analizi) // Mədəniyyətlərarası dialoq: “Kitabi-Dədə Qorqud” və Nibelunqlar nəğməsi. Ortaçağ dastanlarında Şərqi və Qərbi. Simpozium materialları. Bakı: Mütərcim, 2009. s.81-87.
7. Лотман Ю.М. Текст и структура аудитории // Лотман Ю.М. Избранные статьи. Таллинн, Александра, 1992. т.1. с.160-169.
8. Tanrıverdi Ə. «Dədə Qorqud kitabı»nm dil möcüzəsi. Bakı: Nurlan, 2008, 184 s.

9. «Kitabi-Dədə Qorqud» / Müqəddimə, tərtib və transkripsiya F.Zeynalov və S.Əlizadəninindir. Bakı: Yazıçı, 1
10. Медведев П.Н. Формальный метод литературоведении/ Бахтин М (под маской). Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Марксизм и философия языка. Статьи.- М.: Лабиринт, 2000.-640 с.
11. Делез Ж. Представление Захер-Мазоха (холодное и жестокое) // Захер –Мазох Л. фон. Венера в мехах; Делез Ж. Представление Захер Мазоха; Фрейд З. Работы о психоанализе. М., 1992.с.191-313